

عوامل مؤثر بر هویت ملی در بین دانش آموزان مناطق مرزی

حسن مؤمنی*

E-mail: hasan1841@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۴/۶

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۸/۷

چکیده

مقاله حاضر به بررسی عوامل مؤثر بر هویت ملی دانش آموزان مقطع متوسطه شهرستان مرزی دهلران می‌پردازد. متغیرهای مستقل در این تحقیق عبارتند از پایگاه اقتصادی - اجتماعی، هماهنگی ارزش‌های گروهی، مورد تأیید دیگران بودن، درونی کردن ارزش‌ها و رضایت از خود و متغیر وابسته هویت ملی می‌باشد. بدین منظور مطالعه موردی در بین دانش آموزان انجام شده تا عوامل مؤثر بر هویت ملی دانش آموزان مقطع متوسطه در این شهرستان شناسایی و تحلیل شود. این مطالعه به روش پیمایشی روی جامعه آماری ۳۴۴۵ نفر که ۱۹۷۰ نفر آنها پسر و ۱۴۷۵ نفر آنها دختر هستند، صورت گرفته است. حجم نمونه با توجه به فرمول کوکران ۳۴۵ نفر به شیوه قشربندی و به تفکیک جنس، پایه و رشته به صورت تصادفی انتخاب شده‌اند. چهارچوب نظری این تحقیق بر نظریات جامعه‌شناسان کنش متقابل نمادی (مید، بلومر، کولی) و پارسونز و پیتر بورک استوار است و هویت اجتماعی از بعد هویت ملی مورد مطالعه قرار گرفته است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که متغیرهای مستقل مورد مطالعه به جزء متغیر جنسیت، با متغیر وابسته رابطه معناداری دارند بدین معنا که همبستگی بین متغیرها وجود دارد تنها متغیر جنسیت رابطه معناداری با متغیر وابسته یعنی هویت ملی از خود نشان نداد و متغیر پایگاه اقتصادی - اجتماعی با متغیر وابسته که همبستگی منفی و معکوس دارد مابقی متغیرها دارای همبستگی مستقیم و مثبتی دارند. در مجموع متغیرهای مورد مطالعه حدود ۲۲ درصد از کل واریانس متغیر هویت ملی را تبیین نمودند یعنی (R^2) ضریب تعیین توانسته است ۲۲ درصد از متغیر وابسته یعنی هویت ملی را تبیین نماید.

کلید واژه‌ها: هویت ملی، هویت اجتماعی، پایگاه اقتصادی - اجتماعی، ارزش‌های گروهی.

* کارشناس ارشد علوم اجتماعی و دبیر آموزش و پرورش استان ایلام، منطقه موسیان، نویسنده مسئول

مقدمه

شهرستان دهلران از شهرستان‌های استان ایلام و شامل چهار شهر به نام‌های دهلران، پهل، میمه و موسیان و تعدادی روستای کوچک و بزرگ می‌شود. استان ایلام از استان‌های کردنشین ایران به شمار می‌آید اما طبق آنچه در اطلس گیتاشناسی استان‌های ایران آمده «اکثریت جمعیت این شهرستان را کردها و لرها تشکیل می‌دهند در این بین اقوام دیگری مانند عرب‌ها نیز زندگی می‌کنند». محدودهٔ مرزی قابل توجه این شهرستان با کشور عراق، پیشینهٔ تاریخی، قدمت و اصالت فرهنگی و نیز زندگی نگارنده در این شهرستان و آشنایی دقیق با شرایط اجتماعی‌اش از جمله دلایل انتخاب این شهرستان به عنوان مطالعهٔ موردی در این پژوهش به شمار می‌آید.

امروزه هویت، نحوهٔ شکل‌گیری و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن از مسائل مورد توجه بسیاری از پژوهشگران علوم اجتماعی است. هویت اجتماعی، به ساده‌ترین بیان، تعریفی است که افراد بر مبنای عضویت در گروه‌های اجتماعی از خویش‌شن دارند (براون، ۱۹۸۵: ۷۷۱). به بیان دیگر هویت اجتماعی خصیصهٔ همهٔ انسان‌ها به عنوان موجوداتی اجتماعی است و نیز به شیوه‌هایی اشاره دارد که به واسطهٔ آنها جماعت در روابط اجتماعی خود از افراد جماعت‌های دیگر متمایز می‌شوند.

یکی از مهم‌ترین ابعاد هویت اجتماعی، هویت ملی است. هویت ملی در واقع احساس تعهد و تعلق به فرهنگ، تاریخ، سرزمین، زبان و مذهب است که سبب تمایز و افتراق ملل از یکدیگر می‌شود. در واقع هویت ملی، مهم‌ترین نوع هویت است؛ زیرا نقش تعیین‌کننده‌ای بر فرهنگ، اجتماع، سیاست و حتی اقتصاد دارد. از همین روست که هویت ملی فراگیرترین و در عین حال مشروع‌ترین سطح هویت در تمامی نظام‌های اجتماعی و در واقع فرایند پاسخ‌گویی آگاهانهٔ یک ملت به پرسش‌های پیرامون خود، گذشته، کیفیت، زمان، تعلق، خاستگاه اصلی و دائمی، حوزهٔ تمدنی، جایگاه سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ارزش‌های برگرفته از هویت تاریخی خود است. برخی از محققان هویت ملی را مترادف خلق و خوی طبیعت ثانوی و ویژگی و یا منش ملی دانسته‌اند.

هر شخصی از طریق محیط اجتماعی که به آن تعلق دارد، هویت خود را می‌سازد و توسعه می‌دهد. از دیدگاه اریکسون، شرایط اجتماعی سومین عامل در شکل‌دهی و سازمان‌دهی به شخصیت افراد است. بُعد اجتماعی هویت ملی، در ارتباط با کیفیت روابط اجتماعی فرد با نظام کلان اجتماعی است که در صورت تقویت مناسبات و روابط فرد با جامعه هویت جمعی فرد در سطح ملی شکل می‌گیرد و به اصطلاح «مای

ملی تحقق می‌یابد. به عبارت دیگر احساس تعلق خاطر مشترک و احساس تعهد افراد به اجتماع ملی یا می‌ملی، به افراد هویت جمعی می‌بخشد. ارتباطات گسترده موجب تقویت بُعد اجتماعی هویت ملی می‌شود و هرچه بُعد اجتماعی هویت در سطح کلی‌تر قوی باشد، شخصیت اجتماعی شهروندان نیز منسجم‌تر و جدی‌تر پی‌ریزی می‌شود. در این تحقیق تلاش می‌شود تا عوامل مؤثر بر هویت ملی در بین دانش‌آموزان در مناطق مرزی شناسایی شود. به این منظور مطالعه موردی در بین دانش‌آموزان در شهرستان دهلران انجام می‌یابد تا عوامل مؤثر بر هویت ملی دانش‌آموزان مقطع متوسطه در این شهرستان مرزی شناسایی و تحلیل شود. با توجه به اینکه بحران هویت از سال‌های نوجوانی آغاز می‌شود و بخش عظیمی از دانش‌آموزان دبیرستانی در این سنین قرار گرفته‌اند و با توجه به نگرانی‌هایی که در زمینه علایق، گرایش‌ها و رفتارهای دانش‌آموزان مشاهده می‌شود و از آنجاکه بخش مهمی از وجود دانش‌آموزان را هویت آنان تشکیل می‌دهد و زندگی فردی و اجتماعی آنها نیز متأثر از این مسئله است، موقعیت مبهم دانش‌آموزان دبیرستانی در فرهنگ و جامعه معاصر، این نتیجه را برای آنها در بر دارد که فرصتی را به منظور آزمون شیوه‌های مختلف زندگی به آنها می‌دهد تا تصمیم بگیرند چه الگوهای رفتاری، ارزشی و نگرشی بهتر می‌تواند نیازهای آنها را تأمین کند؛ از این رو در این پژوهش مقطع متوسطه برای مطالعه موردی انتخاب شده است.

پرسش‌های تحقیق

۱. آیا میزان رضایت از خود بر هویت ملی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران تأثیر دارد؟
۲. آیا پایگاه اقتصادی - اجتماعی والدین بر هویت ملی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران مؤثر است؟
۳. آیا جنس دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران با هویت ملی آنان ارتباط دارد؟
۴. آیا میزان درونی‌شدن ارزش‌ها در دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران با هویت ملی آنان مرتبط است؟
۵. آیا هماهنگی ارزش‌های گروهی، بر هویت ملی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران تأثیر می‌گذارد؟
۶. آیا «مورد تأیید دیگران بودن» با هویت ملی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران ارتباط دارد؟

چهارچوب نظری

در این پژوهش هویت ملی در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران بر مبنای مدل کنش متقابل نمادی و از طریق مؤلفه‌های هماهنگی ارزش‌های گروهی، پایگاه اقتصادی - اجتماعی والدین، جنسیت، شناخت و رضایت از خود و بالاخره «مورد تأیید دیگران بودن» شناسایی می‌شود.

هویت ملی ریشه در تجربه‌ها و تصورات جمعی دارد و در دوره تاریخی معینی ابداع می‌شود و امری ثابت و طبیعی نیست؛ قبالة تاریخی برای آن تنظیم می‌شود، خاطرات تاریخی برای آن ساخته می‌شود و در سالروزها و سالگردها زنده می‌شود (اشرف، ۱۳۸۳: ۱۴۴-۱۳۸). نظریه‌های مختلف و گاه متناقضی درباره هویت ملی بیان شده است. برخی آن را ثابت و تغییرناپذیر می‌دانند (به نقل از حقیقتیان و همکاران، ۱۳۹۰) اما دیدگاه‌های امروزی هویت را امری اجتماعی می‌دانند که محصول تعاملات افراد با یکدیگر است، بنابراین سیال، متغیر و چندگانه است (جنکینز، ۲۰۰۴: ۵). بر اساس دیدگاه‌های نظری و تجربیات پژوهشی، هویت امری اجتماعی است که از تعامل افراد با یکدیگر و گروه‌های اجتماعی به دست می‌آید، بنابراین نگاه ما به موضوع هویت، نگاهی جامعه‌شناختی است و به منظور تبیین جامع آن نیاز به یک نظریه ترکیبی احساس می‌شود.

«پارسونز^۱ دنیای اجتماعی را از زاویه افکار مردم به‌ویژه ارزش‌ها و هنجارها مشاهده می‌کند. به اعتقاد پارسونز کنشگر انسانی در چهارچوب نظام اجتماعی عمل می‌کند ولی عمل او جنبه ارادی و اخلاقی دارد و دارای خلاقیت، اختیار و نیروی ارزشیابی است (توسلی، ۱۳۸۱: ۲۴۰)». وی مدل سیبرنتیکی را ارائه می‌کند که در آن چهار خرده‌نظام فرهنگی، اجتماعی، شخصیت و ارگانسیم رفتاری وجود دارد. اهمیت نظام اجتماعی برای پارسونز به خاطر فرایند اجتماعی شدن و درونی شدن در این نظام است که به وسیله آنها ارزش و هنجارها به افراد منتقل می‌شود. «اجتماعی شدن و کنترل اجتماعی مکانیسم‌های اصلی‌اند که نظام از طریق آنها توازن خود را حفظ می‌کند (ریتزر، ۱۳۷۴: ۱۳۷)». از نظر پارسونز و شیلر، تمایلات نیازی مهم‌ترین واحدهای انگیزش کنش هستند که با زمینه اجتماعی شکل می‌گیرند. «به موجب نظریه عمومی کنش پارسونز، نظام فرعی هویت اساس پایدار شخصیت را می‌سازد و می‌تواند بر سایر نظام‌های فرعی

1. Talcott Parsons

شخصیت و بر روابط میانی‌شان نظارت کند؛ زیرا تأمین‌کننده عناصر یگانگی و هماهنگی میان نظام‌های فرعی شخصیت است (روشه، ۱۳۷۶: ۱۶۵-۱۶۴)؛ از این رو درونی شدن ارزش‌ها یکی از مؤلفه‌های هویت ملی برای اندازه‌گیری در دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران در نظر گرفته می‌شود.

یکی دیگر از دیدگاه‌های نظری مورد استفاده در این پژوهش، دیدگاه کنش‌نمادی متقابل است. این دیدگاه به عنوان یکی از دیدگاه‌های مسلط روان‌شناسی اجتماعی و مورد توجه جامعه‌شناسان در تلاش است تا بنیان‌های نظری هویت را در قالب سازه‌های اجتماعی مطرح کند. ویژگی مشترک در دیدگاه کنش متقابل نمادین، اهمیتی است که برای محیط اجتماعی در شکل‌گیری خود قائلند. ولی رویکردهای تعامل‌گرا به هویت، در تأکیدشان بر ساخت اجتماعی و هویت از سویی و فرایندها و تعامل‌هایی که طی آنها هویت‌ها ساخته می‌شوند از سویی دیگر، با هم متفاوت هستند و به دو دسته تقسیم می‌شوند: ۱) تعامل‌گرایان ساختی؛ ۲) تعامل‌گرایان فرایندی.

چهره شاخص تعامل‌گرایان ساختی منفورد کان^۱، پایه‌گذار «مکتب آیوا» است. به نظر کان «خود» که در کانون نظریه‌های جامعه‌شناختی قرار دارد، در تعامل اجتماعی و با درونی‌شدن ایستارهای دیگران نسبت به خود شکل می‌گیرد. هربرت بلومر از جامعه‌شناسان مکتب شیکاگو شخصیت برجسته تعامل‌گرایان فرایندی محسوب می‌شود. وی به کان انتقاد می‌کند که با ۲۰ جمله نمی‌توان هویت فرد را شناخت. روش مطالعه این مکتب مشاهده مشارکتی است؛ از این رو تعامل‌گرایان فرایندی بر فرایندهای مذاکره تأکید دارند.

«کولی^۲ به وجود خود گروهی یا «ما» علاوه بر خود شخصی یا من فاعلی معترف است و بر آن است که خود گروهی یا «ما» شامل اشخاص دیگر می‌شود. شخص خودش را با گروه معرفی می‌کند. لذا از آمال، افکار، خدمات مشترک و یا در یک کلمه از ما سخن می‌گوید (دوران و محسنی، ۱۳۸۲: ۴۶)؛ از این رو هماهنگی ارزش‌های گروهی به عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی برای اندازه‌گیری در دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران در نظر گرفته می‌شود. علاوه بر این، کولی «خود» را پدیده‌ای اجتماعی می‌داند که در ارتباط با گروه‌های نخستین و ثانویه شکل می‌گیرد. «در گروه‌های نخستین نظیر خانواده و گروه همبازی، روابط صمیمانه‌ای جاری است و

1. Manford Kuhn

2. Cooley

گروه‌های ثانویه با روابط رسمیت‌یافته و غیر چهره‌به‌چهره مشخص می‌شوند. به عقیده او گروه نخستین دارای نقش‌های رسمیت‌یافته نیست و فرد در آن احساسات، حرکات و عقایدی نظیر هم‌نوعان خویش دارد (توسلی، ۱۳۷۳: ۲۹۸)؛ از این رو جنسیت، شناخت و رضایت از خود سه مؤلفه دیگر از هویت ملی برای اندازه‌گیری در دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران در نظر گرفته می‌شوند.

«به عقیده مید^۱ جامعه انسانی نمی‌تواند بدون ذهن‌ها و خودها وجود داشته باشد (توسلی، ۱۳۷۳: ۱۷۳)». «برای هر فرد ذهن، نوعی پاسخ رفتاری است که از کنش با دیگران در زمینه اجتماعی ایجاد می‌شود. بدون کنش متقابل نمی‌تواند ذهن وجود داشته باشد (ترنر، ۱۳۷۱: ۵۳۳)». به نظر مید خود دوسویه است: من فاعلی^۲ از یک‌سو و من مفعولی^۳ از سوی دیگر؛ یعنی «انسان از یک‌سو رفتاری اجتماعی دارد و خودش را با جامعه وفق می‌دهد و از سوی دیگر رفتاری ارادی دارد که گاه‌گاه ظاهر می‌شود و در جمع تجلی می‌یابد و در واقع شخصیت فردی اوست که در جمع مؤثر می‌افتد (توسلی، ۱۳۷۹: ۴۷)». از نظر مید رفتار یک فرد را تنها می‌توان از طریق رفتار کلی گروه اجتماعی او دریافت. به عبارت ساده «مید می‌گوید که ما نمی‌توانیم خود را ببینیم، مگر آنکه خود را همان‌گونه که دیگران ما را می‌بینند، مشاهده کنیم. به تعبیری از نظر او جامعه چیزی بیش از بسط قضیه شناسایی نیست (جنکینز، ۱۳۸۱: ۳۶)».

«بورک^۴ معتقد است فرایند هویت یک نظام کنترل ادراک است و هویت، مجموع معانی به کار گرفته برای خود در یک نقش یا موقعیت اجتماعی را شامل می‌شود که فرد را به طور خاص تعریف می‌کند (بورک، ۱۹۹۱: ۸۳۸-۸۳۷)؛ از این رو پایگاه اقتصادی - اجتماعی والدین یکی از مؤلفه‌های هویت ملی برای اندازه‌گیری در دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران در نظر گرفته می‌شود.

در مجموع طبق دیدگاه‌های تشریح‌شده می‌توان فرض گرفت که برخی عوامل اجتماعی و فرهنگی در شکل‌گیری و تقویت هویت ملی در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران اثرگذار هستند.

پیشینه تحقیق

سازمان ملی جوانان (۱۳۸۱) در بررسی وضعیت و نگرش و مسائل جوانان ایران در

1. Herbert Mead

2. I

3. Me

4. Peter Burke

مورد هویت ملی به نتایج زیر دست یافت: الف) در بین درصد بسیار بالایی (۸۳ درصد) از جوانان، هویت دینی و ملی با یکدیگر گره خورده است (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۱: ۷۹)؛ ب) احساس هویت ملی و ایرانی بودن در جوانان، در مقایسه با سایر جنبه‌های هویت آنان از نیرومندی بسیار بالایی برخوردار است، مثلاً ۸۹ درصد معتقدند بزرگان فرهنگ و ادب ایران پشتوانه‌های ارزشمند فرهنگ ملی ما هستند (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۱: ۷۹). توسلی و قاسمی (۱۳۸۱) با به‌کارگیری رویکردی سیستمی برگرفته از رویکرد کارکردگرایانه تالکوت پارسونز، تأثیر روابط و مناسبات اجتماعی بین اقوام را بر هویت‌های جمعی منطقه‌ای و ملی مورد سنجش قرار داده‌اند. یافته اساسی مطالعه این بود که با افزایش مناسبات بین گروهی (بین ایلی) در حوزه‌های چهارگانه روابط معیشتی، روابط سیاسی، روابط اجتماعی یا عاطفی، و روابط فکری - فرهنگی، امکان دستیابی به هویت جمعی، منطقه‌ای و ملی فراهم می‌شود؛ به عبارت دیگر هرچه مناسبات اجتماعی در سطح بین گروهی افزایش یابد، امکان دستیابی به انسجام اجتماعی کلان‌تر بیشتر می‌شود (توسلی و قاسمی، ۱۳۸۱: ۲۳).

طالبی (۱۳۸۱) در تحقیقی درباره تحول هویت ملی دانش‌آموزان دختر در شهر شیراز دریافت که بین دوره تحصیلی و هویت ملی رابطه‌ای معنادار وجود نداشت. هم‌چنین اینکه نظام آموزشی تأثیر چندانی بر شکل‌دهی به هویت ملی نداشته است (طالبی، ۱۳۸۱: ۳-۱). حقیقتیان و همکاران (۱۳۹۰) به مطالعه برخی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان اصفهان پرداختند که نقش رسانه‌های ماهواره‌ای و ملی‌گرایی دوستان، معنادار شناخته شده است (حقیقتیان و همکاران، ۱۳۹۰: ۸۲-۷۱).

فرضیه‌های تحقیق

۱. بین جنس و هویت ملی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران تفاوت معناداری وجود دارد؛
۲. بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی والدین دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران و هویت ملی آنان رابطه‌ای وجود دارد؛
۳. بین میزان رضایت دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران از خود و هویت ملی آنان رابطه‌ای وجود دارد؛
۴. هرچه دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران بیشتر مورد تأیید دیگران باشند، هویت ملی آنان قوی‌تر خواهد بود؛

۵. هرچه میزان درونی کردن ارزش‌ها در دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران بیشتر باشد هویت ملی آنان قوی‌تر خواهد بود؛
۶. هرچه هماهنگی ارزش‌های گروهی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان دهلران بیشتر باشد، هویت ملی آنان قوی‌تر است.

جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری این تحقیق را کلیه دانش‌آموزان پایه اول، دوم و سوم متوسطه شهر دهلران تشکیل می‌دهند. مجموع کل این دانش‌آموزان بر اساس نظر دایره آمار اداره آموزش و پرورش دهلران ۳۴۴۵ نفر است که ۱۹۷۰ نفر آنها پسر و ۱۴۷۵ نفرشان دختر هستند. بر این اساس از مجموع کل دانش‌آموزان متوسطه شهرستان دهلران ۵۷/۱۸ درصد پسران و ۴۲/۱۲ درصد را دختران تشکیل می‌دهند. حجم نمونه با توجه به فرمول کوکران ۳۴۵ نفر انتخاب شده و شیوه نمونه‌گیری به روش قشربندی است که به تفکیک جنس، پایه و رشته به صورت تصادفی انتخاب شده‌اند. از این تعداد با توجه به جامعه آماری ۱۹۶ نفر مرد و ۱۴۹ نفر زن هستند.

روش تحقیق

روش تحقیق پیمایشی و ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسش‌نامه‌های حاوی ۷۰ سؤال بود. ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده برای پرسش‌نامه‌ها ۷۷ درصد بود. هویت اجتماعی بر اساس بُعد هویت ملی مطالعه می‌شود.

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS استفاده شده و داده‌ها در دو بخش آمار توصیفی و استنباطی مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. در بخش استنباطی از ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل چندمتغیره (رگرسیون‌های چندگانه) استفاده شده است. همچنین تلاش شده با انجام تحلیل مسیر مشخص شود که کدام یک از متغیرهای مستقل، به طور مستقیم و کدام یک به طور غیرمستقیم در شکل‌گیری هویت اجتماعی و بُعد ملی آن مؤثر بوده‌اند. در بخش توصیفی از پارامترهای توصیفی که شامل فراوانی، درصد فراوانی، درصد فراوانی تراکمی، میانگین، میانه، مد و انحراف استاندارد است، استفاده شده است. در این تحقیق تلاش شده تا بیشتر از نظریات پارسونز، مید، بلومر، کولی و پیتر بورک استفاده شود.

جامعه آماری شامل کلیه دانش‌آموزان شهر دهلران در مقطع متوسطه (۳۴۴۵ نفر) در

پایه‌های اول، دوم و سوم در رشته‌های علوم انسانی، علوم تجربی، ریاضی و فیزیک، فنی و حرفه‌ای و کار و دانش مشغول به تحصیل می‌شود. حجم نمونه با توجه به فرمول کوکران ۳۴۵ نفر انتخاب شده و شیوه نمونه‌گیری به روش قشربندی است که به تفکیک جنس، پایه و رشته به صورت تصادفی انتخاب شده‌اند. از این تعداد با توجه به جامعه آماری ۱۹۶ نفر مرد و ۱۴۹ نفر زن هستند. این تحقیق در قالب ۶ فرضیه انجام شده و تأثیر متغیرهای مستقل فوق (جنس، پایگاه اقتصادی اجتماعی، درونی شدن ارزش‌ها، رضایت فردی، تأیید دیگران و هماهنگی ارزش‌های گروهی) را بر هویت ملی به عنوان فرضیه‌های خرد بررسی کرده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این پژوهش، داده‌ها در دو سطح آمار توصیفی و آمار استنباطی با کمک نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. از آزمون‌های آماری t-test و ضریب بستگی پیرسون و رگرسیون چندمتغیره، به روش مرحله‌ای و تحلیل مسیر استفاده شده است. محاسبه کمی توزیع دانش‌آموزان برحسب متغیرهای جنس، پایه تحصیلی، رشته تحصیلی، میزان تحصیلات پدر و مادر، درآمد ماهیانه خانوار، میزان رضایت از خود، مورد تأیید دیگران بودن، درونی کردن ارزش‌ها، هماهنگی ارزش‌های گروهی، پایگاه اقتصادی - اجتماعی و توصیف هر متغیر از نظر فراوانی، درصد فراوانی، درصد تراکمی و نیز ارائه پارامترهای توصیفی مانند میانگین، میانه، نما، انحراف معیار انجام یافته که در اینجا به منظور پرهیز از تفصیل، تنها به ارائه داده‌هایی که متناسب با بحث می‌باشد اکتفا می‌شود.

جدول شماره ۱: توزیع دانش‌آموزان برحسب میزان رضایت از خود

میزان رضایت از خود	تعداد	درصد	درصد تراکمی
پایین	۴	۱/۱	۱/۱
متوسط	۱۴۲	۴۲/۹	۴۴
بالا	۱۹۹	۵۶	۱۰۰
جمع	۳۴۵	۱۰۰	

میانگین = ۳۰/۱۰   میانه = ۳۱   مد = ۳۲   انحراف معیار = ۵/۱۴

جدول شماره ۲: توزیع دانش‌آموزان برحسب مورد تأیید دیگران بودن

درصد توأکمی	درصد	تعداد	مورد تأیید دیگران بودن
۲/۶	۲/۶	۹	پایین
۴۰/۱	۳۷/۴	۱۳۰	متوسط
۱۰۰	۶۰/۱	۲۰۶	بالا
	۱۰۰	۳۴۵	جمع

میانگین=۲۲/۳۶ میانه=۲۳ مد=۲۲ انحراف معیار=۴/۰۶

جدول شماره ۳: توزیع دانش‌آموزان برحسب درونی کردن ارزش‌ها

درصد توأکمی	درصد	تعداد	درونی کردن ارزش‌ها
۱/۶	۱/۶	۶	پایین
۴۷/۶	۴۶/۱	۱۶۰	متوسط
۱۰۰	۵۲/۴	۱۷۹	بالا
	۱۰۰	۳۴۵	جمع

میانگین=۲۹/۳۷ میانه=۳۰ مد=۳۰ انحراف معیار=۵/۳۰

جدول شماره ۴: توزیع دانش‌آموزان برحسب هماهنگی ارزش‌های گروهی

درصد توأکمی	درصد	تعداد	هماهنگی ارزش‌های گروهی
۲/۴	۲/۴	۹	پایین
۶۰/۴	۵۸/۱	۲۰۰	متوسط
۱۰۰	۳۹/۶	۱۳۶	بالا
	۱۰۰	۳۴۵	جمع

میانگین=۲۵/۲۱ میانه=۲۵ مد=۲۴ انحراف معیار=۴/۵۵

جدول شماره ۵: توزیع دانش‌آموزان برحسب پایگاه اقتصادی - اجتماعی

درصد توأکمی	درصد	تعداد	پایگاه اقتصادی - اجتماعی
۸۰/۱	۸۰/۱	۲۷۸	پایین
۹۹/۵	۱۷/۵	۶۵	متوسط
۱۰۰	۰/۵	۲	بالا
	۱۰۰	۳۴۵	جمع

میانگین=۵/۴۵ میانه=۵ مد=۳ انحراف معیار=۲/۳۵

بر مبنای داده‌های ارائه‌شده در جدول‌های ۱ تا ۵، بالاترین و کمترین میزان رضایت به ترتیب در حدود ۰/۵۶ و ۱/۱ بوده است؛ بالاترین و کمترین میزان مورد تأیید دیگران قرار گرفتن به ترتیب در حدود ۰/۶۰ و ۲/۶ بوده است؛ برای متغیر درونی کردن ارزش‌ها بالاترین درصد مربوط به دسته بالا حدود ۰/۵۲ و کمترین مربوط به دسته پایین کمتر از ۲ درصد است؛ میزان هماهنگی ارزش‌های گروهی در حد متوسط از بیشترین درصد، در حدود ۰/۶۰ و کمترین آن نیز با حدود ۲/۴ مربوط به هماهنگی ارزش‌های گروهی پایین است و بالاخره میزان پایگاه اجتماعی و اقتصادی در حد گروه پایین با حدود ۰/۸۰ از بیشترین میزان درصد و میزان پایگاه اجتماعی و اقتصادی بالا نیز از کمترین میزان درصد بوده است.

۱. فقدان تفاوت معنادار بین هویت ملی پسران و دختران

میانگین هویت ملی برای پاسخگویان پسر ۴۶/۴۳ و برای دختران ۴۷/۵۰ است که با توجه به مقدار T به دست آمده (۱/۲۱-) و سطح معناداری (۰/۲۵۹) حداقل در سطح ۹۵ درصد اطمینان، تفاوت معناداری بین هویت ملی پسران و دختران وجود ندارد (جدول شماره ۶).

جدول شماره ۶: آزمون تفاوت میانگین هویت ملی بر حسب جنس

جنس	فراوانی	میانگین نمره هویت ملی	انحراف معیار	مقدار T	سطح معناداری
پسر	۱۹۶	۴۶/۴۳	۱۰/۳۵	-۱/۲۱	۰/۲۵۹
دختر	۱۴۹	۴۷/۵۰	۷/۸۱		

جدول شماره ۷: همبستگی متغیرهای مورد مطالعه با هویت ملی

نام متغیر	ضریب همبستگی پیرسون	سطح معناداری
مورد تأیید دیگران	۰/۳۰	۰/۰۰۰
درونی کردن ارزش‌ها	۰/۱۱	۰/۰۳۴
هماهنگی ارزش‌های گروهی	۰/۴۰	۰/۰۰۰
رضایت از خود	۰/۲۵	۰/۰۰۰
پایگاه اقتصادی - اجتماعی	-۰/۱۵	۰/۰۰۴

۲. رابطه میزان تأیید دیگران با هویت ملی

بین تأیید دیگران با هویت ملی دانش‌آموزان با توجه به سطح معناداری به‌دست‌آمده (۰/۰۰۰) و ضریب همبستگی ($r=0/30$) حداقل در سطح ۹۵ درصد اطمینان، همبستگی مستقیم و مثبت وجود دارد (جدول شماره ۷)؛ یعنی با افزایش در میزان تأیید دیگران، هویت ملی نیز افزایش می‌یابد و قوی‌تر خواهد شد.

۳. ارتباط میزان درونی کردن ارزش‌ها با هویت ملی

بین درونی کردن ارزش‌ها با هویت ملی دانش‌آموزان با توجه به سطح معناداری به‌دست‌آمده (۰/۰۳۴) و ضریب همبستگی ($r=0/11$) حداقل در سطح ۹۵ درصد اطمینان نیز همبستگی مستقیم و مثبت وجود دارد (جدول شماره ۷)؛ یعنی با افزایش در میزان درونی کردن ارزش‌ها، هویت ملی نیز افزایش می‌یابد و قوی‌تر خواهد شد.

۴. ارتباط میان هماهنگی ارزش‌های گروهی با هویت ملی

بین هماهنگی ارزش‌های گروهی با هویت ملی دانش‌آموزان با توجه به سطح معناداری به‌دست‌آمده (۰/۰۰۰) و ضریب همبستگی ($r=0/40$) حداقل در سطح ۹۵ درصد اطمینان، همبستگی مستقیم و مثبتی وجود دارد (جدول شماره ۷)؛ یعنی با افزایش در میزان هماهنگی ارزش‌های گروهی هویت ملی نیز افزایش می‌یابد و قوی‌تر خواهد شد.

۵. ارتباط میان رضایت از خود با هویت ملی

بین میزان رضایت فرد از خود با هویت ملی دانش‌آموزان با توجه به سطح معناداری به‌دست‌آمده (۰/۰۰۰) و ضریب همبستگی ($r=0/25$) حداقل در سطح ۹۵ درصد اطمینان، همبستگی مثبت و مستقیم وجود دارد (جدول شماره ۷)؛ یعنی با افزایش میزان رضایت از خود هویت ملی هم افزایش می‌یابد.

۶. ارتباط میان پایگاه اقتصادی - اجتماعی دانش‌آموزان با هویت ملی

بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی با هویت ملی دانش‌آموزان با توجه به سطح معناداری به‌دست‌آمده (۰/۰۰۴) و ضریب همبستگی ($r=-0/15$) حداقل در سطح ۹۵ درصد اطمینان به صورت منفی همبستگی وجود دارد (جدول شماره ۷)؛ یعنی هرچه پایگاه اقتصادی - اجتماعی دانش‌آموزان افزایش می‌یابد، هویت ملی آنان کاهش می‌یابد.

تحلیل چندمتغیری هویت ملی به روش مرحله‌به‌مرحله

بررسی نتایج به‌دست‌آمده در جدول شماره ۸ بیانگر آن است که تحلیل چند متغیری ما دارای ۳ مرحله است. بر اساس این جدول، ضریب همبستگی چندمتغیره (R) در مرحله سوم برابر با ۰/۴۶ است. ضریب تعیین (R^2) به دست آمده در مرحله سوم نشان می‌دهد که در نهایت سه متغیر درون معادله؛ یعنی هماهنگی ارزش‌های گروهی، پایگاه اقتصادی - اجتماعی و مورد تأیید دیگران می‌توانند ۰/۲۱ از واریانس متغیر وابسته (هویت ملی) را تبیین یا پیش‌بینی کنند. ضریب تعیین (R^2) به دست آمده در هر سه مرحله در سطح اطمینان حداقل ۹۵ درصد از لحاظ آماری معنادار بوده است. ΔR در جدول بیانگر مقدار افزوده‌شده به R^2 است.

جدول شماره ۸: عناصر اصلی تحلیل چندمتغیره به روش مرحله‌به‌مرحله برای پیش‌بینی هویت ملی

مرحله	متغیر وارد شده	R	R^2	ΔR^2	خطای استاندارد
اول	هماهنگی ارزش‌های گروهی	۰/۴۰	۰/۱۶	-	۸/۴۲
دوم	پایگاه اقتصادی - اجتماعی	۰/۴۴	۰/۱۹	۰/۰۳	۸/۳۰
سوم	مورد تأیید دیگران بودن	۰/۴۶	۰/۲۱	۰/۰۲	۸/۲۱

سایر شاخص‌های آماری برای متغیرهای درون معادله مانند ضریب رگرسیون (b) برای نمرات استاندارد نشده و B (Beta) برای نمرات استاندارد شده و نیز آزمون T را می‌توان در جدول شماره ۹ ملاحظه کرد. آزمون T نشان می‌دهد که ضریب B برای هر سه متغیر در سطح حداقل ۹۵ درصد از لحاظ آماری معنادار است.

جدول شماره ۹: عناصر متغیرهای درون معادله برای پیش‌بینی هویت ملی در مرحله سوم

نام متغیر	b	Beta	T	Sig. T
هماهنگی ارزش‌های گروهی	۰/۶۸۸	۰/۳۴۱	۶/۶۲	۰/۰۰۰
پایگاه اقتصادی اجتماعی	-۰/۶۵۰	-۰/۱۶۶	-۳/۶۰	۰/۰۰۰
مورد تأیید دیگران بودن	۰/۳۵۱	۰/۱۵۵	۳/۰۱	۰/۰۰۳
$R^2 = ۰/۲۱$ sig F = ۰/۰۰۰ a = ۲۵/۳۱ R = ۰/۴۶ F = ۳۲/۵۶				

جدول شماره ۱۰ شاخص‌های آماری متغیرهای خارج از معادله در مرحله سوم را نشان می‌دهد. آزمون T برای همبستگی جزئی متغیرهای خارج از معادله با متغیر وابسته نشانگر آن است که هیچ یک از این متغیرها نتوانسته‌اند مقدار قابل ملاحظه‌ای به R^2 بیفزایند؛ به عبارت دیگر مقدار افزوده‌شده به R^2 در سطح ۹۵ درصد اطمینان از لحاظ آماری معنادار نبوده به همین دلیل هیچ‌کدام از این متغیرها نتوانسته‌اند وارد معادله شوند.

جدول شماره ۱۰: عناصر متغیرهای خارج از معادله در مرحله سوم

نام متغیر	همبستگی جزئی	T	Sig.T
رضایت فرد از خود	۰/۰۶۴	۱/۲۴	۰/۲۱۸
درونی کردن ارزش‌ها	۰/۰۹۶	۱/۸۶	۰/۰۶۴

شکل عمومی معادله رگرسیون سه‌متغیره به دست آمده با توجه به اطلاعات مربوط به جداول ۱۰ و ۱۱ برای پیش‌بینی هویت ملی به صورت زیر ارائه می‌شود.

$$Y = a + B_1(x_1) + B_2(x_2) + B_3(x_3)$$

در نهایت شکل معادله به صورت زیر خواهد بود:

$$\text{هویت ملی} = (۲۵/۳۱) + (۰/۳۴۱) (\text{هماهنگی ارزش‌های گروهی}) + (-۰/۱۶۶) (\text{پایگاه}$$

$$\text{اقتصادی - اجتماعی}) + (۰/۱۵۵) (\text{تأیید دیگران})$$

همان‌طور که در جدول شماره ۱۱ ملاحظه می‌شود. مجموع کل اثر علی متغیرهای مستقل بر هویت ملی ۳۷ درصد بوده که از این مقدار ۲۸ درصد اثر مستقیم و ۹ درصد اثر غیرمستقیم است. این بدان معنی است که متغیرهای مستقل مورد استفاده در این پژوهش بدون واسطه، اثرات بیشتری بر روی متغیر وابسته داشته‌اند. تأثیر علی مستقیم متغیرهای پایگاه اجتماعی و اقتصادی ۱۶ درصد، مورد تأیید دیگران ۱۲ درصد و هماهنگی ارزش‌های گروهی ۳۳ درصد بوده است. مقدار R_2 نشان می‌دهد که در کل مدل پژوهش توانسته ۲۲ درصد از واریانس هویت ملی را تبیین کند. کمیّت خطای مدل (۰/۸۸) نشان‌دهنده مقدار واریانس متغیری است که متغیرهای متقدم مدل آن را تبیین نکرده‌اند. با مجذور کمیّت خطا (E) واریانس تبیین نشده به دست می‌آید که در این مدل ۰/۷۸ است؛ به عبارت دیگر ۷۸ درصد از واریانس هویت ملی را مدل تبیین نکرده است.

جدول شماره ۱۱: محاسبه اثر مستقیم و غیر مستقیم عوامل مؤثر بر هویت ملی

اثرات مستقیم	$\Rightarrow -۰/۱۶۷$ (هویت ملی) $\rightarrow$ (پایگاه اجتماعی و اقتصادی)
	$\Rightarrow ۰/۱۲۲$ (هویت ملی) $\rightarrow$ (مورد تأیید دیگران)
	$\Rightarrow ۰/۳۲۹$ (هویت ملی) $\rightarrow$ (هماهنگی ارزش‌های گروهی)
اثرات غیر مستقیم	(هویت ملی) $\rightarrow$ (رضایت از خود) $\rightarrow$ (درونی کردن ارزش‌ها) $\Rightarrow (۰/۰۸۶) = (۰/۳۲۹) (۰/۲۶۲)$
کل اثر مستقیم	۰/۲۸۴
کل اثر غیر مستقیم	۰/۰۸۶
کل اثر علی	۰/۳۷۰

نتیجه‌گیری

در مجموع بنا بر یافته‌های کمی این پژوهش می‌توان گفت متغیرهای مستقل (هماهنگی ارزش‌های گروهی، پایگاه اقتصادی - اجتماعی، تأیید دیگران، درونی‌کردن ارزش‌ها و رضایت از خود) با متغیر وابسته یعنی هویت ملی رابطه معناداری دارند و تنها جنسیت با هویت ملی رابطه معناداری ندارد.

گفته شد که بلومر معتقد است انسان در کنش پیوسته با جامعه یکی شده و در جامعه ذوب می‌شود. وقتی انسان از «من اجتماعی استفاده می‌کند در حال همانندی است. طبق نظر مید، این «من اجتماعی حاصل درونی‌کردن هنجارها و توقع‌های اجتماعی است. انسان در مرحله اول یاد می‌گیرد و همانندسازی می‌کند و با یکسان شدن، در یک مجموعه و سیستم اجتماعی وارد شده و به تدریج به مرحله تفسیر می‌رسد. از نظر پارسونز مهم‌ترین جزء در فرهنگ، اندیشه است که شامل باورها و ارزش‌هاست که به صورت هنجارها وارد نظام اجتماعی می‌شوند. وی نظام اجتماعی را شبکه‌ای از نقش‌ها و نقش‌ها را شبکه‌ای از هنجارها می‌داند. هنجارها با تنزل از نظام فرهنگ در نظام اجتماعی، نقش‌ها را می‌سازند و هنگامی که افراد نقش‌ها را درونی کردند، شخصیت شکل می‌گیرد. در تحقیق حاضر با توجه به نظریات بلومر، مید و پارسونز تلاش شد نقش درونی‌شدن ارزش‌ها در شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان مناطق مرزی مورد بررسی قرار گیرد و در نهایت مشخص شد هرچه درونی‌شدن ارزش‌ها در دانش‌آموزان بیشتر باشد هویت ملی آنها قوی‌تر خواهد بود (این فرضیه‌ها با توجه به ضریب همبستگی پیرسون و سطح معناداری کمتر از ۵ درصد مورد تأیید و اثبات قرار گرفت). در این پژوهش تلاش شده مطابق با نظریات کولی نقش تأیید دیگران را در شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان مناطق مرزی مورد بررسی قرار دهیم. نتایج به‌دست‌آمده، نظریات کولی را تأیید و اثبات می‌کند؛ یعنی در بین دانش‌آموزان مناطق مرزی هرچه فرد بیشتر مورد تأیید دیگران باشد هویت ملی قوی‌تری خواهد داشت. به اعتقاد مید «خود» انسان زمانی شکل می‌گیرد که بتواند فرد آن را مخاطب قرار داده، با او به گفت‌وگو پرداخته و قادر به کنش متقابل با خویش باشد. کنش متقابل اجتماعی هم انعکاسی از درون است و هم بیرون. از جهت درونی، کنش متقابل اجتماعی در فرایندهای شخصیت فردی طالب رضایت خویش است. این امور به نوبه خود از طریق یادگیری اجتماعی و آشنایی با آن موضوع‌های فرهنگی است که در شخصیت ظاهر می‌شود. در این پژوهش در مورد دانش‌آموزان مناطق مرزی در نهایت این نتیجه حاصل شد که هرچه میزان رضایت فرد از خود بیشتر باشد، هویت ملی قوی‌تری خواهد داشت.

نظریه هویت بورک، تأکید خاصی بر نقش پایگاه افراد در شکل‌گیری هویت دارد. طبق این نظریه هرچه پایگاه اقتصادی و اجتماعی فرد بالاتر باشد، هویت اجتماعی وی قوی‌تر خواهد بود. در مقاله حاضر با توجه به اینکه پایگاه اقتصادی - اجتماعی والدین دانش‌آموزان در قالب میزان درآمد و تحصیلات والدین مورد بررسی قرار گرفته، نتایج به‌دست‌آمده متناسب با نظریات بورک نیست. نتایج تحقیق، تأثیر معکوس پایگاه اقتصادی - اجتماعی بر هویت ملی را نشان داد؛ یعنی هرچه پایگاه اقتصادی - اجتماعی والدین دانش‌آموزان مناطق مرزی بالاتر باشد، هویت ملی آنها ضعیف‌تر خواهد شد. گفتنی است در مورد متغیر مستقل جنسیت، تفاوت معناداری بین جنسیت و هویت ملی دیده نشده است.

منابع

- آرون، ریمون (۱۳۶۴): *مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی*، مترجم: باقر پرهام، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- احدی، حسن و فاطمه هاتق‌نیا (۱۳۸۷): بررسی هویت ملی و دینی و ابعاد آن، *آفرینش*، شماره ۳۰۳۶.
- اشرف، احمد (۱۳۸۳): *بحران هویت ملی و قومی در ایران*، تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
- ترنر، جانان اچ، ال بیگلی (۱۳۷۱): *پیدایش نظریه جامعه‌شناسی*، جلد ۲، مترجم: عبدالعلی لهستانی‌زاده، شیراز: فرهنگ، صص ۵۹۰-۵۶۵.
- توسلی، غلامعباس (۱۳۸۰): *جامعه‌شناسی دینی*، تهران: سخن.
- توسلی، غلامعباس و یارمحمد قاسمی (۱۳۸۱): «مناسبات قومی و رابطه آن با تحول هویت جمعی (نمونه مطالعه ایلام)»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره چهارم، شماره ۴، صص ۲۵-۳۰.
- حقیقتیان، منصور؛ احمد غضنفری؛ پروانه تکه‌اکبرآبادی (۱۳۹۰): *هویت ملی و عوامل مؤثر بر آن در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه اصفهان، جامعه‌شناسی کاربردی*، شماره ۴۱، صص ۸۲-۷۱.
- دوران، بهزاد و منوچهر محسنی (۱۳۸۲): «هویت رویکرد و نظریه‌ها»، *مجله علوم تربیتی*، دانشگاه فردوسی مشهد، دوره چهارم، شماره ۱، صص ۹۰-۳۹.
- روشه، گی (۱۳۷۶): *جامعه‌شناسی تالکوت پارسونز*، مترجم: عبدالحسین نیک‌گهر، تهران: نیان، فصل دوم: نظریه عمومی کنش، صص ۱۶۵-۱۶۴.
- ریتزر، جورج (۱۳۷۴): *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، مترجم: محسن ثلاثی، تهران: علمی.
- سیف‌اللهی، سیف‌الله (۱۳۸۱): *جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران*، تهران: مؤسسه انتشارات جامعه‌پژوهان سینا.
- طالبی، سکینه (۱۳۸۱): «تحول هویت ملی دانش‌آموزان در دوره‌های تحصیلی ابتدایی، راهنمایی و متوسطه در شیراز»، *فصلنامه تعلیم و تربیت*، شماره ۶۳، صص ۷۴-۵۷.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹): «پایان نظم سرمایه اجتماعی و حفظ آن»، مترجم: غلامعباس توسلی، تهران: انتشارات جامعه ایرانیان.
- Brown, R. (1985); "Social Identity", in: Adam and Jessica Kuppre, *The Social Science Encyclopedia*, London: R.K.P.
- Burke, P. (1991); "Identity Processes and Social Stress", *American Sociological Review*, Vol. 56 (6), PP 836-849.
- Jenkins, Richard (2004); *Social Identity*, 2nd edition, London and New York: Routledge.